

Jako studijní materiál pro pedagogické pracovníky Euroinstitutu zpracovala
PhDr. Jaroslava Dosedlová, PhD., Psychologický ústav FF MU v Brně, dosedlova@mail.muni.cz
Seminář ve Slaném dne 26. 9. 2017

TANEČNÍ TERAPIE A TERAPEUTICKÝ TANEC

Tanec je trysk života, který má sílu vyplavovat ze zajatých kolejí.

Daniel Sibony

1. VZNIK A VÝVOJ

Taneční terapie (tanečně pohybová terapie, dále jen TT) se objevila ve 40. letech 20. století v USA spolu s hnutím terapií zaměřených na tělo. Tento proud vychází z psychoanalýzy a více či méně se na ni odvolává, hlavně však proklamuje „osvobození těla“ nebo „svobodné sebevyjádření“. Citováni jsou hlavně Reich, Perls a Lowen .

Americká TT je založena na moderním výrazovém tanci. Skrze něj podporuje symbolické vyjádření osobních emocí a zážitků. Prvními tanečními terapeuty byli často původně profesionální tanečníci, kteří sami ocenili vliv taneční exprese na zrání vlastní osobnosti a chtěli tuto zkušenost předat dál. *Franziska Boasová*, první jmenovaná taneční terapeutka, intuitivně vycítila možný léčebný efekt tance a již od r. 1941 se starala o psychotické děti v nemocnici Bellevue v New Yorku.

Od r. 1942 pečovala o duševně nemocné děti v nemocnici Sainte Elisabeth ve Washingtonu také *Marian Chaceová*, která bývá považována za zakladatelku tanečně terapeutického směru. **V r. 1966 byla založena Asociace americké taneční terapie (American Dance Therapy Association; A.D.T.A.)** a její první prezidentkou byla jmenována právě Marian Chaceová.

A.D.T.A. taneční terapii definuje jako „*terapeutické užití pohybu k dosažení emoční a fyzické integrace jedince*“ (the psychotherapeutic use of movement as a process which furthers the emotional and physical integration of individual).

Lilian Espenaková úzce spolupracovala se zakladatelem bioenergetiky Alexandrem Lowenem a z bioenergetické analýzy převzala pro TT např. body-reading (čtení těla). Jde o podrobné posouzení pohybů, postojů těla a jeho dynamiky, které pomůže odhalit zablokované zóny organismu jedince. Americká TT užívá pro analýzu a deskripci pohybů systém Labanovy notace (Serre, 1995).

Ve 40. letech minulého století emigrovala do jižní Kalifornie *Trudi Schoopová*, ovlivněná ve svém psychologickém vzdělání Bleulerem a Jungem, v tanečním výrazu pak Mary Wigmanovou a Labanem. Pracovala v nemocnici Camarillo se schizofrenními pacienty s důrazem na rozvoj jejich tělesného sebepojetí.

Významnou postavou začátků taneční terapie byla i tanečnice *Mary Whitehouseová* působící od 60. let v severní Kalifornii. Teoreticky navazuje opět na Junga, především se dala inspirovat předpokladem, že pohyb může být jednou z forem výrazu nevědomých procesů, tedy i jednou z metod, jak se jim přiblížit (Lesage, 2002).

V současnosti A.D.T.A. podporuje šíření TT v praxi, její výuku na univerzitách i výzkum. Již více než třicetiletou tradici má odborný tříletý tanečně terapeutický výcvik. A.D.T.A. každoročně organizuje kongres tanečních terapeutů v USA a komunikační platformu rozšiřuje i časopis *American Journal of Dance Therapy*.

V Evropě našla náplň práce A.D.T.A. odezvu především ve Velké Británii. Ve spolupráci s americkými odborníky rozvíjelo Labanovo centrum pro pohyb a tanec (Laban Centre for Movement and Dance) v Londýně především pohybovou diagnostiku. V současné době vzdělání zajišťují kurzy podporované univerzitami na třech různých místech: v Labanově centru v Londýně, na hertfordshirské fakultě umění a designu v St. Albans a na univerzitě Roehampton. V r. 1982 byla v Londýně založena Association for Dance Movement Therapy sdružující taneční terapeutky, z nichž můžeme jmenovat alespoň *Lynn Craneovou*, *Catalinu Garvieovou* nebo *Helen Payneovou* (Payne, 1992).

Ze zcela jiných kořenů se odvíjí proud taneční terapie ve Francii. K jejím zakladatelkám v 50. letech patřila *Rose Gaetnerová*, která až do r. 1990 učila a rozvíjela terapeutickou techniku vycházející v jejím případě z klasického baletu v denním stacionáři Santos-Dumont v Paříži. Následovali *Monique Ronsartová*, *Maddy Jourdainová*, *François Dussour* a *Jean-François Richard*. Značná část francouzských tanečních terapeutů získala své vzdělání ve Spojených státech.

V r. 1977 *France Schott-Billmannová* pokládá základy svého pojetí TT jako primitivní exprese, která je dnes ve Francii nejsilnějším proudem. Symbolickou taneční terapií inspirovanou hlubinnou psychologíí C.G. Junga rozvíjí *Laura Sheleenová* (Dosedlová, 2012).

V letech 1981–1993 byl na pařížské Sorbonně v rámci tanečního vzdělávání otevřen kurs na téma Tanec a psychoterapie. Účast mnoha odborníků v tomto semináři se stala podnětem k **založení Francouzské společnosti pro psychoterapii tancem v r. 1984 (S.F.P.T.D.: Société française de psychothérapie par la danse)**.

Potřeba platformy pro mezinárodní výměnu informací a zkušeností vedly v r. **1993 k založení Evropské asociace taneční terapie (A.E.D.T.)**. Vznikla díky francouzské iniciativě a sdružuje nyní šest národních asociací ze čtyř evropských zemí (Francie, Itálie, Řecko a Belgie). Pro výměnu informací slouží oficiální časopis A.E.D.T., *Danse Thérapie*. Přispívat je možno ve francouzštině nebo angličtině (Serre, 1995).

Nezávisle na aktivitě určité skupiny francouzských, italských, belgických a řeckých tanečních terapeutů je od 90. let 20. století v Evropě patrná snaha o celkovou integraci odborníků zabývajících se využitím tance a pohybu v psychoterapii. V říjnu r. **2010** byla v Mnichově založena **Evropská asociace taneční a pohybové terapie (European Association Dance Movement Therapy, EADMT)**. Jejím cílem je garantovat profesionální standardy praxe tanečních terapeutů a podporovat spolupráci mezi jednotlivými zeměmi na poli vzdělávání, výzkumu i praxe. Podmínky a kritéria pro začlenění jednotlivých zemí jsou uvedeny na webových stránkách asociace <http://www.european-dance-movementtherapy.eu/>.

Mimo Evropu a USA se TT rozvíjí i v Austrálii, Jihoafrické republice, Indii či Japonsku. Většina terapeutů dnes pracuje v duchu americké školy TT, přesto si některé země uchovávají vlastní individualitu a inspiřují se ve svém přístupu tradičními kulturními vlivy.

2. VYMEZENÍ TANEČNĚ POHYBOVÉ TERAPIE

V současné době ve světě existuje více označení pro psychoterapeutický směr využívající pohyb a tance jako hlavních psychologických prostředků pro dosažení žádoucí osobnostní změny: taneční terapie, tanečně pohybová terapie, choreoterapie, tančena terapie, psychotanec, psychobalet atd. V Evropě je přijímáno označení tanečně pohybová terapie nebo taneční terapie (pohyb je v názvu implicitně obsažen). Konotativní význam označení tanečně pohybová terapie je více spjat s teoretickými východisky.

Základní myšlenkou této léčebné metody je myšlenka reciprocit vztahu tělesných a duševních pochodů a jejich vzájemné ovlivnitelnosti.

Evropskou asociací taneční terapie (AEDT) je definována jako psychoterapeutická aktivita, která pomáhá pacientům znovu nalézat:

- radost z funkční činnosti
- jednotu tělesna a duševna
- obnovu pozitivního sebepřijetí
- autonomii
- tělesnou symboliku
- sublimaci (Schott-Billmann, 1994).

Americká asociace taneční terapie ADTA (Čížková, 2005) ji definuje jako psychoterapeutické použití pohybu - procesu posilujícího emocionální, kognitivní, sociální a fyzickou integraci jedince. Přednostním prostředkem změny je pohyb. Tanečně-pohybová terapie je založena na interakci těla a mysli, přičemž tanec a pohyb je komunikačním kanálem, který reflektuje osobnost, a změny v pohybové úrovni způsobují změnu v mysli.

Specifika taneční terapie a terapeutického tance

V současné době bývají rozlišovány **taneční terapie** a **terapeutický tanec**. Potřeba tohoto rozlišení vyplynula z množství uplatňovaných tanečně či pohybově terapeutických intervencí, které jsou zakotveny v různých teoretických rámcích a realizovány v rozmanitém kontextu.

Taneční terapie či **tanečně pohybová terapie** musí splňovat kritéria kladená na psychoterapii obecně. Kratochvíl (2002) charakterizuje psychoterapii jako léčebné působení psychologickými prostředky, což jsou např. slova, neverbální chování, podněcování emocí, vytvoření terapeutického vztahu, sugesce, učení, vztahy a interakce ve skupině aj. Důležité je, že toto působení je záměrné a plánovité. Jde tedy o cílevědomé působení na duševní procesy, funkce a stavy, na osobnost a její vztahy a na činitele, které poruchu vyvolávají. Taneční terapie využívá pohyb jako hlavního psychologického prostředku, který má pomoci náhledu, (sebe)uvědomění a případné rekonstrukci neadaptivních stereotypů.

Skupina či jednotlivec zabývající se (**terapeutickým**) **tancem** může profitovat z pozitivních účinků tance, jejich působení je však méně zřetelně plánováno a zacíleno. Často jde skupině především o pohyb sám či o rekreaci, pohyb je tedy cílem a změny v prožívání, myšlení a chování mohou být jen přidruženým efektem. Tyto změny nemusí být ani plně subjektivně uvědomovány a nemusí být ani reflektovány vedoucím skupiny. Příkladem mohou být např. břišní tance, afrotance, primitivní exprese nebo nacvičování tanečních

choreografií s handicapovanými lidmi. Terapeutický tanec může mít vypracovanou teorii terapeuticky účinných prvků, ale nemá ambice vést odkrývající a rekonstrukční terapii v určitém časovém úseku. Stejně jako podpůrná terapie poskytuje porozumění, příjemnou atmosféru, aktivizaci a důvěru ve vlastní síly.

3. VYBRANÉ FORMY A TECHNIKY TANEČNÍ TERAPIE A JEJICH TEORETICKÉ ZÁZEMÍ

3.1. Bazální tanec (basic dance) Marian Chaceové

Marian Chaceová (1896 – 1970), žačka pověstné Denishawn School (a spolužačka např. Marthy Grahamové nebo Doris Humphreyové), již při studiu moderního tance pocítila rezonanci pohybu s emočními a kognitivními obsahy a byla si vědoma jeho komunikační hodnoty. Seznámila se s Freudovou psychoanalýzou i s Reichovou vegetoterapií. Věřila v přímočarost pohybu ve smyslu jasného vyjadřování emocí a vyvinula tanečně terapeutický přístup, který klade důraz na sdělování pocitů v kontextu skupinové interakce.

Jde jí o volný, svobodný bazální tanec (basic dance) v protikladu k tanci založenému na přesně vymezené technice. Tento spontánní tanec umožňuje symbolické vyjádření vnitřních pocitů a případných konfliktů, které často subjekt nedokáže přímo verbalizovat (Chodorowová, 2006, Vaysse, 2006).

3.2. Autentický pohyb Mary Starks Whitehouseové

Mary Starks Whitehouseová (1910 – 1979) studovala tanec u Marthy Grahamové a Mary Wigmanové. Během své dráhy profesionální tanečnice a taneční pedagožky se seznámila s psychoanalýzou. Sama absolvovala jungiánskou analýzu a studovala i na Jungově institutu v Curychu. Patří k průkopnicím taneční terapie v USA, pracovala s neurotickými pacienty v Los Angeles.

Inspirovala se zejména Jungovou technikou aktivní imaginace a modifikovala ji pro svět pohybu a tance. Člověk obrátí pozornost ke svému nitru a trpělivě čeká, až se vynoří impuls k pohybu. Důležité je, aby sám vědomě nevedl pohyb, ale čekal, až se jeho tělo začne spontánně pohybovat. Ve chvíli, kdy se vynoří pohybový impuls, stačí u něj udržet pozornost a pohyb se začne autonomně rozvíjet na základě nevědomé dynamiky. Terapeut do procesu nezasahuje, ale je jeho pozorným svědkem. Je otevřený nevědomí a zároveň vědomě reflektuje možný význam symbolické akce. Je si též vědom vlastní emoční, kognitivní (myšlenkové) i somatické odezvy, kterou klientova pohybová produkce u něj vyvolává (Chodorowová, 2006).

3.3. Body-ego technika Trudi Schoopové

Trudi Schoopová (1903 – 1999) se narodila ve Švýcarsku a proslavila se jako umělkyně propojující moderní tanec s pantomimou. Po druhé světové válce se přestěhovala do Kalifornie a od 60. let 20. stol. začala rozvíjet svou práci taneční terapeutky.

Pracovala s psychotickými pacienty ve státní nemocnici Camarillo a zaměřila se především na rozšíření a změnu jejich tělesného sebepojetí. Věřila, že kdyby se jí podařilo změnit strnulé, nepoddajné, nefunkční tělo člověka, došlo by k odpovídající změně i v jeho myšlení a prožívání. Jednou z významných technik tvořících hlavní osu její práce bylo zrcadlení. Na základě přesného pozorování opakovaně zaujímala postoje svých pacientů, jejich držení těla, opakovala jejich pohyby i způsob jejich chůze, aby se mohla více přiblížit jejich prožitkovému světu a vnitřní zkušenosti. Vedla skupiny k objevování pohybových možností těla, zkoumala s nimi prototypické výrazy emocí, skrze pohyb je provedla ontogenetickým vývojem i celou evolucí. Kladla důraz na jednotu záměru a akce, na integraci všech částí těla a na jasnost a jednoznačnost vyjádření (Schoopová, 1974, dle Chodorowová, 2006; Vaysse, 2006).

3.4. Symbolická taneční terapie Laury Sheleenové

Laura Sheleenová (nar. 1925), Američanka se švédskými kořeny, působila nejdříve jako profesionální tanečnice klasického i moderního tance v USA. V 50. letech 20. stol. se přestěhovala do Francie a nyní žije na francouzském venkově a pořádá vícedenní tanečně terapeutické pobyty a výcvikové semináře.

Ve svém pojetí tzv. mytodramat čerpá z myšlenek C. G. Junga, zvláště z jeho koncepce archetypů, kolektivního vědomí, nevědomí a obecně platných mýtů (Sheleen, 1983, 1996).

3.5. Tanečně pohybová terapie založená na Labanově analýze pohybu

Rudolf von Laban (1879 – 1958), tanečník, choreograf a taneční teoretik, se pokusil vytvořit jasně definovaný systém, pomocí něhož by se dal pohyb stejně dobře pozorovat, analyzovat a zaznamenat jako hudba, literatura nebo architektura. Labanova analýza pohybu (Laban Movement Analysis, LMA) je dnes podrobně propracovaným systémem s širokým využitím ve sportu, fyzioterapii, psychoterapii, herectví i dalších oborech. Staví na čtyřech hlavních kategoriích: tělo (body), síla či dynamika (effort), tvar (shape) a prostor (space) (Poláková, 2010, Zedková, 2011).

Laban sám se psychologickým a psychotherapeutickým aplikacím analýzy pohybu nevěnoval, na pole psychoterapie ji přivedla jeho žačka, Irmgard Bartenieffová (1890 – 1981).

Bartenieffová, tanečnice a později pohybová analytička, taneční terapeutka a fyzioterapeutka původem z Německa, stála v r. 1966 u zrodu A.D.T.A. (Americké asociace taneční terapie), která Labanovu analýzu pohybu přijala jako základní kámen svého teoretického zázemí.

Jednotlivé motorické faktory jsou propojeny s jejich psychologickým významem. Prostor (kde?) souvisí s pozorností, čas (kdy?) s rozhodováním, váha (co?) s intencionalitou (záměrem, úmyslem) a plynutí (jak?) s postupem, průběhem, vývojem a mírou kontroly (Vaysse, 2006).

Každý člověk má určitou strukturu a kombinaci daných prvků, což je podmíněno osobnostně i kulturně. Úkolem TT je dle citované autorky analyzovat a poté rozšiřovat, obohacovat rejstřík pohybů a na ně navázaných emočních obsahů.

3.6. Primitivní exprese

Primitivismus v umění chápe francouzská etnopsycholožka a taneční terapeutka Schott-Billmannová (1992) jako přístup, který se soustředí více na podstatu věci, než na její vzhled. Moderní estetika je v konvergenci s estetikou primitivní, což přináší zjednodušování forem, jejich stylizaci, oproštění od detailů, zachování symetrie, kontrastů a opakování. To vše má vést k zvláště silné působivosti vyplývající z odkrytí a zachycení pravdivé podstaty, jádra skrývajících se pod povrchem.

Primitivní exprese je technika terapeutického tance inspirovaná původními kmenovými tanci doprovázenými hrou na buben. Přejímá jejich důležité atributy objevujících se ve všech kulturách: významnou účast skupiny, kontakt se zemí, rytmickou přesnost, opakování pohybů a hlasový doprovod (Schott-Billmannová, 1991)

3.7. Psychobalet

Metoda psychobaletu vznikla na Kubě v r. 1973 z iniciativy Georginy Fariñasové, vedoucí psycholožky dětského oddělení nemocnice Aballí v Havaně, ve spolupráci s přední kubánskou primabalerinou a ředitelkou Baletu Nacional de Cuba Alicíí Alonzovou. Terapeutický tým rozvíjel nově vzniklou metodu v rámci psychoterapie dětí s poruchami chování. V r. 1978 se dostalo psychobaletu oficiálního přijetí a bylo vytvořeno jeho samostatné oddělení při Hospitalu Psiquiatrico de La Habana. V r. 1984 byl psychobalet vzat pod záštitu UNESCO a konal se 1. mezinárodní seminář vyhrazený tomuto tématu. Od r. 1987 vychází periodikum *Revista grupo Unesco de psicobalet de Cuba*.

Komplexní metoda psychobaletu spojuje základní výcvik baletních dovedností s psychoterapeutickými technikami (psychodrama, pantomima, hraní rolí, autogenní trénink, muzikoterapie, arteterapie). Vše směřuje k nácvičce choreografie pro vysoce motivující závěrečné vystoupení v kostýmech ve velkém divadle (Cruzová, 1985). Současné americké i evropské asociace tanečních terapeutů by zařadily psychobalet spíše do kategorie integrativní psychoterapie využívající mj. léčebných účinků tance, než do kategorie taneční a pohybové terapie.

Psychobalet se stal inspirací pro vznik tanečního oddělení Studia Oáza, kulturního centra pro mentálně postižené v Praze. Hodiny kombinují protahovací cviky, cvičení na zemi, základní prvky klasické baletní techniky u tyče a na volnosti (zkušenost prokázala, že mentálně postižení jsou dokonce schopni přijímat a používat originální francouzské názvosloví), improvizaci, poslech hudby, nácvičce choreografie a závěrečné uvolňovací cviky. Vyvrcholením celoroční práce pedagoga s mentálně postiženými je samostatné veřejné představení v některém z pražských divadel (Bartlová, 1996).

Aktuálně metodu psychobaletu využívá občanské sdružení Balet Globa v Olomouci. Předsedkyní je profesionální tanečnice Monika Globa, čestným předsedou V. Harapes a členkou i výše citovaná psycholožka D. Cruzová, která si psychobalet osvojila během svého

několikaletého působení (1982 – 1989) na Klinice duševní hygieny v Havaně. S klienty se setkávají 1 – 2x týdně na baletním sále Moravského divadla Olomouc. Výsledkem práce je celovečerní představení Duše v pohybu, ve kterém vystupuje až šedesát handicapovaných tanečníků (<http://www.balet-globa.cz/activity/index.html>).

4. INDIKACE A KONTRAINDIKACE TT

Tanečně pohybová terapie může být koncipována jako skupinová nebo i individuální. Pohyby jsou improvizované nebo vedené terapeutem a mohou být doprovázeny hudbou nebo ne. Podstatné je, aby terapeut vždy pracoval s vědomím terapeutického cíle a možností, které k němu vedou.

Tanečně pohybová terapie má pro svou schopnost přizpůsobit se potřebám klientů široké pole uplatnění. Je určena všem, kteří se mohou hýbat (a rozhodně nemusí umět tančit), ale dokonce i těm, kteří jsou připoutáni na lůžko (např. pohybují pouze těmi částmi těla, kterými mohou, nebo si pohyb pouze představují ve vizualizacích).

Co se týká kontraindikací tanečně-pohybové terapie, jsou vzhledem k jejím schopnostem přizpůsobit se široké škále obtíží jen relativní nebo časově omezené. Vaysse (2006) označuje jako stavy nevhodné pro indikaci tanečně-pohybové terapie akutní krize (např. panická ataka, psychózy v akutní fázi, delirantní stavy) nebo těžké formy deprese. V dnešní době využívá psychiatrie moderní psychofarmaka a většinou se daří krizové stavy rychle zvládnout. Po odeznění akutních symptomů nebo v remisích (v obdobích přechodného vymizení příznaků nemoci) je indikace TT již možná a žádoucí. Terapeut musí být v každém případě garantem bezpečí, a to i v případě, kdy jsou klientem manifestovány např. agresivní impulzy. Je důležité verbalizovat základní pravidlo terapeutického rámce: „Je zakázáno ubližovat sobě nebo druhým.“ Terapeut je pak tím, kdo musí stanovit a udržet jasné hranice.

5. ÚČINNOST TANEČNÍ TERAPIE

Ritter a Low (1996) uveřejnili meta-analýzu výzkumů zaměřených na ověření terapeutického účinku tanečně pohybové terapie. Přestože závěry mnohých studií nelze přijmout pro nejrůznější metodologické nedostatky, ukazuje se, že tanečně pohybová terapie je užitečná lidem různého věku a pomáhá jim upevňovat zdraví, zpřesňovat sebepojetí, posilovat sebeúctu a snižovat hladinu stresu, úzkosti, strachu, napětí i chronické bolesti. Cruz a Sabers (1998) interpretují efekt tanečně pohybové terapie ($r = 0,15$ – $r = 0,54$) jako srovnatelný s výsledky jiných psychoterapeutických i lékařských přístupů.

Obecně bychom mohli shrnout, že pozitivní vývoj při indikaci TT lze očekávat při

- potížích s komunikací a interpersonálními kontakty
- poruchách tělesného sebeobrazu (body-image), tělesného uvědomění, sebepojetí a sebeúcty
- potížích s přijetím sexuální identity

- potíží s koordinací pohybů, koncentrací pozornosti a hyperaktivitou
- emočních poruchách
- psychosomatických obtížích

Seznam použité a doporučené literatury

- ADMT UK (Association for Dance Movement Therapy UK). Define Dance Movement Therapy. ADMT UK Quarterly. 1997, roč. 9, č. 4, s. 17. ISSN 1460-1281.
- ADTA (American Dance Therapy Association). [online] Brno, 20.3.2012. Dostupné z: www.adta.org.
- BARTLOVÁ, H. 1996. *Psychobalet jako podpůrný a kreativní činitel při léčbě postižených lidí*. Praha: nepublikovaná diplomová práce HAMU.
- BERGER, M. 1996. Ústní sdělení, workshop při Duncan Centru, Praha.
- BRUNI, C. (ed.) 1993. *Danse et pensée. Une autre scène pour la danse*. Sammeron: GERMS. ISBN 2-904445-03-X.
- CRUZ, R.F., SABERS, D.L. 1998. Dance/Movement Is More Effective Than Previously Reported. *The Arts in Psychotherapy*, roč. 25, č.2, s. 101 – 104.
- CRUZOVÁ - BENEŠOVÁ, D. Psychobalet a možnosti aplikace metody aktivního sociálního učení při práci s tělesně postiženými dětmi na Kubě. *Československá psychologie*. 1985, roč. 29, č. 1, s. 93 – 95. ISSN 0009-062X.
- ČÍŽKOVÁ, K. 2005. *Tanečně-pohybová terapie*. 1. vyd. Praha: Triton. ISBN 80-7254-547-7.
- DOSEDLOVÁ, J. 2012. *Terapie tancem. Role tance v dějinách lidstva a současné psychoterapii*. 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3711-9.
- EADMT European Association Dance Movement Therapy. [online] Brno, 20.3.2012. Dostupné z: www.european-dance-movementtherapy.eu.
- CHODOROWOVÁ, J. 2006. *Taneční terapie a hlubinná psychologie. Imaginace v pohybu*. 1. vyd. Praha: Triton. ISBN 80-7254-554-X.
- IRPECOR (Institut de Recherche pour l'Eveil et la Communication Corporelle). [online] Brno, 20.3.2012. Dostupné z: www.irpecor.com.
- JUNG, C. G. 1992. *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*. 1. vyd. Praha: Academia. ISBN 80-200-0418-1.
- JUNG, C. G. 1994. *Duše moderního člověka*. 1. vyd. Brno: Atlantis. ISBN 80-7108-087-X.
- KRATOCHVÍL, S.: *Klinická psychologie a psychoterapie na Kubě. Československá psychiatrie*. 1988, roč. 84, č. 2, s.124 – 125. ISSN 0069-2336.
- KRATOCHVÍL, S.: 2002. *Základy psychoterapie*. 4. aktualizované vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-657-8.
- LABAN, R. 1966. *Choreutics*. 1. vyd. London: MacDonald, Evans. ISBN 10-0712103023.
- LESAGE, B. 2002. *Les danse-thérapie instituées – Repères chronologiques et filiation*. Internetové stránky Institut de Recherche Pour l'Eveil et la Communication Corporelle, Paris www.irpecor.com.
- PAYNE, H. (ed.) 1992. *Dance Movement Therapy: Theory and Practice*. 1. vyd. Tavistock / Routledge. ISBN 0-415-05659-4.
- PAYNE, H. 1999. *Kreativní pohyb a tanec ve výchově, sociální práci a klinické praxi*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-213-0.

- POLÁKOVÁ, M. 2010. *Labanova analýza pohybu*. [online] Brno, 10.9.2010. Dostupné z: www.lab1.sk.
- RITTER, M. & LOW, K. G.: Effects of dance / movement therapy: A meta-analysis. *The Arts in Psychotherapy*. 1996, roč.3, č. 23, s.249 – 260. ISSN 0197-4556.
- RODRIGUEZ, M. 1992. *Psychobalet. Originální kubánská metoda skupinové psychoterapie*. Praha: nepublikovaná diplomová práce FF UK.
- SEDLÁK, F. 1990. *Základy hudební psychologie*. 1. vyd. Praha: SPN. ISBN 80-04-20587-9.
- SERRE, J. C.: L'Association européenne de danse-thérapie. *Revue Danse thérapie*. 1995, roč. 1, č. 1, 7, s.3 – 8. ISSN 1257 – 1563.
- SHELEEN, L. 1983. *Théâtre pour devenir autre*. 1. vyd. Paris: Hommes et Groupes. ISBN 2-7045-0176-9.
- SHELEEN, L. 1996. Ústní sdělení. Paříž.
- SCHOTT-BILLMANN, F. L'expression primitive. *Lien social*. 1991, č. 114, s.5-7. ISSN 1204-3206.
- SCHOTT-BILLMANN, F. Le primitivisme en danse-thérapie. *Psychologie médicale*. 1992, roč.5, č. 24, s.504 – 507. ISSN 0048-5756.
- SCHOTT-BILLMANN, F. 1994. *Quand la danse guerit*. Collection La recherche en danse. 1. vyd. Paris: Chiron. ISBN 2-906204-10-2.
- SIBONY, D. 1995. *Le corps et sa danse*. 1. vyd. Paris: Seuil. ISBN 2-02-023164-6.
- VAYSSE, J. 2006. *La Danse-thérapie. Histoire, techniques, théories*. 1. vyd. Paris: L'Harmattan. ISBN 2-296-01251-5.
- ZEDKOVÁ, I. (ed.) 2012. *Tanečně pohybová terapie. Teorie a praxe*. UP Olomouc, ISBN 978-80-244-3185-7.